

תמורות, מגמות וכיווני פעולה לעתיד – החברה האזרחית בישראל

גיליון מיוחד זה של כתב העת ביטחון סוציאלי מוקדש לעיון בנושאים העומדים על סדר יומה של החברה האזרחית בישראל. החברה האזרחית היא זירה של מוסדות, ארגונים, רשתות ויחידים והערכים שהם מייצגים, המקשרת בין המשפחה, המדינה והשוק החופשי, המחויבת למערכת מוסכמת של חוקים אזרחיים, ואנשים מתאגדים בה על בסיס וולונטרי כדי לקדם אינטרסים משותפים (Anheier, 2004). ארגוני החברה האזרחית עוסקים בקשת רחבה של נושאים, ובהם שמירה על ערכים דמוקרטיים וחינוך לדמוקרטיה, הבטחת שוויון הזדמנויות ושוויון זכויות, הגנה על זכויות אזרח בכלל ועל זכויות מיעוט בפרט, ייצוג של אוכלוסיות מוחלשות ואוכלוסיות מיעוט, חופש ההתאגדות, חופש ההבעה והזכות למחות, חופש התנועה, הזכות השמורה לכל אדם לחיות על פי ערכיו, רצונותיו וצרכיו. הם פועלים כארגוני סנגור, שדלנות ותיווך בין אוכלוסיות שאין קולן נשמע כלל או לא נשמע די לבין ממסדים פורמליים ושמרניים. האחרונים נוטים להתעלם ואף לפגוע בזכויותיהם של אלה שיש להם אך נגישות מוגבלת או בכלל לא לזירות שבהן נקבעת מדיניות חברתית.

בעשורים האחרונים אנו עדים להתפתחויות מעניינות בחברה האזרחית, שעיקרן גידול בהיקף ובמגוון הפעילויות של הארגונים הנמנים עמה. התפתחויות אלה, הקורות בעיקר במדינות העולם החופשי, ובהן מדינת ישראל, מזמינות את תשומת הלב של המחקר. אנו עדים לפלורליזם חברתי, רעיוני ואידיאולוגי, המאפשר לקבוצות שונות בתוכנו לפעול באופן חופשי כדי לממש את האידיאולוגיה שלהן ואת ערכיהן. פעילות אזרחית מצומצמת יותר בהיקפה ניתן למצוא אף במשטרים לא דמוקרטיים שאינם מקפידים בשמירה על זכויות אזרח בסיסיות. הגידול המהיר והצמיחה המרשימה של ארגוני החברה האזרחית, המתבטאים כמעט בכל אחד מתחומי החיים, לא תמיד מתקבלים בברכה אצל רבות מהממשלות במדינות המערב. אלה מבקשות להצר את צעדיהם של הארגונים האזרחיים ולהגביל את פעילותם. הטענה המרכזית שלהן היא שפעילות הארגונים האזרחיים פוגעת בביטחון המדינה. חיזוק לטענות אלה מקבלות הממשלות ממעשי הטרור במדינות שונות ברחבי העולם, המערערים את היציבות השלטונית ואת הביטחון האישי והלאומי. הגנה על זכויות אזרח בתנאים אלה היא לצנינים בעיני חלק מהמשטרים, המזהים את הארגונים האזרחיים כסוכנים זרים הפועלים בשליחות אלה הרוצים לפגוע בביטחון המדינה.

התוצאה הישירה היא מאמצים מתמשכים של ממשלות ושל מחוקקים להציע חוקים אנטי דמוקרטיים בעליל הפוגעים בזכות הארגונים להתקיים. המאמצים האלה מכוונים לפגיעה במקורות המימון של ארגונים אלה, שאין להם הון ונכסים משל עצמם, כדי להגביל את פעילותם כך שתישא חן בעיני השלטון ותתאים לאידיאולוגיה של המחוקקים האנטי דמוקרטיים (קרמניצר וקרבס, 2011; קרמניצר ופוקס, 2013). על פי תפיסתם של מחוקקים אלה פעילותם נגד הארגונים האזרחיים היא בבחינת הגנה על הדמוקרטיה מפני אלה המערערים את יסודותיה. תפיסה זו מוטעית לחלוטין, מנקודת מבטי, אך קשה להתווכח עליה, שכן מניעיהם של מחוקקים אלה הם מניעים לאומניים, המקבלים חיזוק מגורמי דת קיצוניים. הם פועלים מכוח אידיאולוגיה משיחית המקדשת ערכים, הסותרים את הערכים הדמוקרטיים של שוויון וכבוד האדם ללא הבדל דת, גזע ומין, שהם ערכי היסוד של הארגונים האזרחיים. אותם מחוקקים מבקשים לערער את הלגיטימציה של הארגונים האזרחיים גם דרך הניסיון לפגוע בעצמאותם, ובכך למנוע מהם את האפשרות להעלות על סדר היום הציבורי נושאים שהמסד הביורוקרטי מבקש להסירם ממנו או להתעלם מהם. זו הדרך להחליש, לא רק את החברה האזרחית, אלא גם את המדינה והחברה. מדינה הפועלת מתוך עוצמה והנהגה מלגיטימציה רחבה מצד אזרחיה נדרשת לחברה אזרחית חזקה המשלימה את המענים הפורמליים שהיא מספקת לאזרחיה ואף מוסיפה עליהם. על כן חשוב לכולנו לשמור על חברה אזרחית עצמאית ובלתי תלויה בחסדי הממסד, במיוחד בכל הנוגע למימון הפעילויות והתוכניות שהיא מפעילה לטובת אוכלוסיות יעד רבות ומגוונות. ארגונים התלויים במקורות מימון ממסדיים נוטים לאמץ התנהגות קונפורמית כדי להבטיח את המשך המימון, ומאבדים את עצמאותם ובמידה מסוימת את יכולת הפעולה שלהם (Almog-Bar & Schmid, 2014; Chaves, Stephens, & Galaskiewicz, 2004; Verschuere & De Corte, 2014). מכאן הצורך הדחוף של ארגונים אלה לפנות למקורות מימון שונים, בארץ ומחוצה לה, החולקים עמם אידיאולוגיה, ערכים ומטרות. ארגונים שהאידיאולוגיה המוצהרת שלהם היא לא להישען כלל על כספי מדינה הם ארגונים נשכניים, הכופים על הממסד הממשלתי לתת מענה לשאלות יסוד הנוגעות להגנה על זכויות אזרח בסיסיות, כמו גם לשאלות של איכות השלטון וטוהר המידות. התבדלות החברה האזרחית מהממסד הממשלתי ומהמגזר העסקי נועדה לשמר את הזהות הייחודית של הארגונים הבאים מקרבה. קרבת יתר לממסד וחיקוי המגזר העסקי עלולים לטשטש את הגבולות בין המגזרים ולהסיט את הארגונים האזרחיים ממטרותיהם המקוריות והמוצהרות ולהביא לאובדן זהותם ודרכם הייחודית (Billis & Glennerster, 1998; Schmid, 2013).

הדינמיקה והתמורות שהתחוללו בעשורים האחרונים תועדו בצורה מרשימה בחלק ממדינות המערב, במיוחד בארצות הברית, בקנדה, באנגליה ובמספר מדינות במערב אירופה (Evers & Laville, 2004; Salamon, 2012). גם בארץ גבר העניין המחקרי בתחומים אלה, והוא מקבל ביטוי בעבודותיהם של חוקרים מאוניברסיטאות שונות

(גדרון, בר וכץ, 2003; ישי, 2003). עם זאת, לאור הדינמיקה המאפיינת את החברה האזרחית אין תנופת העשייה המחקרית מספקת. יש להמשיך ולהתמיד בלימוד ובמחקר בסיסי ושימושי של הסוגיות העולות על סדר יומם של הארגונים האזרחיים, אם למנות אחדות מהן: מטרותיהם ויעדיהם המשתנים; תהליכי ההתאמה שלהם לסביבות המשתנות; יחסיהם עם הממסד הממשלתי, עם המגזר העסקי ועם הפילנתרופיה; אסטרטגיות וטקטיקות הפעולה שלהם; השיתוף והשותפות בין ארגונים שונים המנהלים מאבקים דומים; הצורך באיגום משאבים לאור מגבלות ואילוץ התקציב; המעורבות וההשתתפות האזרחית בתהליכי קביעת מדיניות, דרכים ואמצעי המימון; השמירה על העצמאות והייחודיות; השפעת הארגונים על החברה ועל המדינה. כדי להבין טוב יותר סוגיות אלה, נדרש מחקר שיטתי, מקיף ומתמשך לאורך זמן, הנערך בשלבים שונים של מעגל החיים של ארגוני החברה האזרחית והמשלב בין דיסציפלינות שונות המתמייחות להיבטיהם השונים. יש לחקור את כל סוגי הארגונים, מהארגונים הצומחים מלמטה ועד לארגונים הממוסדים והגדולים יותר בעלי ההשפעה הרבה יותר על החברה ועל המדינה. נדרש מאיתנו מאמץ גדול יותר ללמוד את הסוגיות האימננטיות של הארגונים כמו גם סוגיות שהארגונים ומחפשי המידע האמפירי נדרשים להן, לשם ביסוס מדעי ואמפירי של הפעולות שהם נוקטים. שורה ארוכה של נושאים מחכה לחקירה וללימוד מעמיק. מתוכם נציין את אלה:

מנהיגות בארגוני החברה האזרחית: אחד הגורמים החשובים ביותר להצלחת הארגונים ולמימוש האידיאולוגיה והמטרות המוצהרות שלהם הוא המנהיגות הניצבת בראשם, מנהיגות מעצבת היכולה להניע ולקדם את הארגון למטרות נעלות יותר ולשדרג את פעילותו. למרות העושר הבלתי נדלה של מחקרים על מנהיגות בכלל ועל מנהיגות בשירותים החברתיים בפרט, מעט מאוד מחקרים על נושא זה נערכו בישראל. אנו נדרשים ליותר ידע אמפירי על התנהגות מנהיגים בתנאי אי ודאות בסביבות משתנות תדיר, על מנהיגות בשלבי חיים שונים של הארגונים, על מנהיגות פוליטית ומנהיגות מקצועית ועל מנהיגות מתנדבת ויחסיה עם המנהיגות המקצועית. יחסי המנהיגים והמונהגים בארגוני החברה האזרחית גם הם נושא חשוב ללימוד ולעיון מחקרי שיטתי, כמו גם דפוסים וסגנונות של מנהיגות בתנאי שגרה וחירום. נדרשים יותר מחקרים השוואתיים על מנהיגות של טיפוסים ארגונים שונים, כמו ארגוני סגור ושדלנות, ארגונים הצומחים מלמטה, שותפויות בין מגזריות ומבנים ארגוניים חדשים הנוצרים מתוך ההתפתחויות הדינמיות המאפיינות את החברה האזרחית.

ייעודם של ארגוני החברה האזרחית כמנהיגי שינוי חברתי: רבים מהארגונים האזרחיים – חלקם ארגונים הצומחים מלמטה, וחלקם ארגונים ממוסדים, מבוססים ועתירי ותק וניסיון בזירות השינוי החברתי – רואים עצמם כמנהיגי שינוי חברתי. פעילותם של אלה וגם אלה נחקרה ותועדה אך מעט. נדרשת אפוא למידה מעמיקה ומקיפה יותר של

הנושאים ותחומי העניין של זירת פעילות חשובה זו. אנו עדים להתלהבות של חוקרים לנוכח ניצוצות של שינוי חברתי, אך זו הולכת ודועכת עם הזמן. כך, למשל, התעניינו חוקרים רבים בזירת המחאה החברתית של שנת 2011, שזימנה לנו, לא רק תקוות מעשיות אלא גם אופקי מחקר מסקרנים ומרתקים. למרבה הצער, לא רק תנועת המחאה דעכה בקול דממה דקה, כשניטל ממנה העוקץ באמצעות תרגילים פוליטיים מוכרים וידועים, אלא גם העניין המחקרי והיכול האמפירי. לא אחת נתפסים ארגוני שינוי חברתי בקרב הממסד הרשמי ובקרב חוגים קיצוניים כארגונים המייצגים אידיאולוגיה שמאלנית. על כן נחוצים מחקרים העוסקים ביחסי הממסד עם ארגונים אלה, כדי להבין טוב יותר את מניעיהם ואת עמדות שני הצדדים ולהגיע להידברות ולשיח פתוח שיקדם את ענייניהם לטובת הקהלים שהם מייצגים או המצויים בתחומי אחריותם.

חקר ארגוני החברה האזרחית בחברה הערבית: תחום חשוב זה נחקר עד כה בצורה מוגבלת למדי. החברה האזרחית הערבית גם היא נמצאת בתהליכי צמיחה והתפתחות, הנובעים משינויים רבים שחוה החברה הערבית בישראל. אם עד לפני שני עשורים היו ארגונים ספורים במגזר השלישי הערבי, בשנים האחרונות חל גידול מרשים במספרם, אבל אין המחקר בתחום זה מדביק את ההתפתחות (זידאן וגאנס, 2000). כדי להבין טוב יותר את השלכות השינויים מזה ואת הגידול במספר ההתארגנויות החדשות מזה, יש להפנות יותר משאבים ללימוד התופעות הייחודיות לחברה הערבית, מאפייני הארגונים ופעילותם, מקורות המימון שלהם והשפעתם על המטרות והיעדים, האסטרטגיות והטקטיקות שהם נוקטים, יחסיהם עם הארגונים האזרחיים במגזר היהודי, השפעתם על האוכלוסיות שהם משרתים, יזמות חברתית-כלכלית שהם מעורבים בה, דפוסי הנתינה וההתנדבות שלהם.

התנדבות ומתנדבים בישראל: גם תחום מחקר זה לא מקבל בשנים האחרונות את תשומת הלב הראויה, אף שהוא עובר שינויים מרחיקי לכת, המתבטאים בהיווצרות דפוסים חדשים של התנדבות ובהשתלבותן של אוכלוסיות שונות במעשה ההתנדבות (למשל קשישים, בני נוער, צעירים המקימים מסגרות חדשות ומעניינות). אין מחקרים אמפיריים רבים הלומדים, מתחקים ומתעדים התפתחויות אלה. חסר גם מידע אמפירי ומבוסס, המאגד נתונים סטטיסטיים על היקף התופעה בישראל, מספר המתנדבים ושיעורם בהשוואה למדינות אחרות, דפוסי ההתנדבות, מאפייני המתנדבים, התמורות במניעים להתנדבות לעומת הגורמים הבולמים יחידים וקבוצות מלהתנדב, החינוך להתנדבות, העלות של העסקת מתנדבים, התרומה הכלכלית, המקצועית והחברתית של המתנדבים לארגונים שהם פעילים בהם ולחברה הישראלית, שימור אפקטיבי של המתנדבים, יחסיהם עם הצוותים המקצועיים ועוד נושאים רבים אחרים המזמינים מחקר ותיעוד.

תרומת ארגוני החברה האזרחית לצמצום האי-שוויון החברתי וממדי העוני בישראל: נושא העוני עולה לדיון ציבורי בעת פרסום דוח העוני השנתי של המוסד לביטוח לאומי או דוח העוני החלופי שמפרסמת אחת העמותות הגדולות, המתמודדת עם הנושא כל ימות

השנה. ביוני 2014 הגישה הוועדה הציבורית לנושא העוני בישראל (ועדת אלאוף) לממשלה דין וחשבון מקיף בליווי המלצות לפעולה. גורלה של ועדה זו לא היה שונה מגורלן של ועדות ציבוריות רבות אשר המלצותיהן נגנזו בידי הגורם המזמין – ממשלת ישראל. אמנם יש ביננו חוקרים המתעניינים בנושא העוני, ותרומתם המדעית והשימושית חשובה להבנה טובה יותר של הנושא. עם זאת, לא נערכו מספיק מחקרים על מעורבותם ועל תרומתם של ארגוני החברה האזרחית להתמודדות אפקטיבית יותר עם האי-שוויון ההולך וגדל בחברה בישראל ועם הגידול בממדי העוני. למרות מעורבותם של ארגונים שונים, חלקם ספקי שירותים וחלקם עוסקים בקידום זכויות של אוכלוסיות מוחלשות, לא נחקרה די הצורך פעילותם בהקשר של המאבק החברתי והכלכלי בעוני. חסר גם מידע זמין על אפקטיביות הפעולות שלהם ועל הישגיהם. התחום משווע למחקרים רבים שיספקו מידע אמפירי בסיסי ושימושי על התנהלות הארגונים החברתיים והאזרחיים, על מידת ההתאמה של דרכי הפעולה שלהם למציאות המשתנה, על יחסיהם עם ארגוני הממסד ועם המגזר העסקי ועל היכולת והרצון שלהם להקים שותפויות בין מגזריות שינהלו מאבקים מוצלחים יותר מאלה שנוהלו עד כה.

הצד האפל של ארגוני החברה האזרחית: הצדדים הלא גלויים והלא שקופים של ארגוני החברה האזרחית החלו לעניין את החוקרים במדינות שונות (Horton Smith, 2008), ואף הוקמו קבוצות עניין המנסות לחשוף אותם. אף שארגונים אלה דורשים בצדק שקיפות גדולה יותר של הארגונים הממשלתיים והממסדיים, רבים מהם עצמם אינם די גלויים ושקופים, וקשה מאוד לקבל מהם מידע על מעשיהם ועל התנהלותם. הארגונים מתקשים או אף אינם רוצים לספק לחוקרים המתעניינים בשאלות חשובות מידע שיקדם את פעילותם שלהם. הימנעות הארגונים מחשיפה ומשקיפות מערערת את הלגיטימציה שלהם לדרוש שקיפות ופתיחות של הממשלה וגופי שלטון אחרים. טוב יהיה אפוא אם יאפשרו לחוקרים, שמחקריהם יתרמו לחשיבה חדשנית, שתביא עמה הבנה תיאורטית ופתרונות אמפיריים ושימושיים.

הערכת ההשפעה של ארגוני החברה האזרחית על החברה בישראל: הארגונים השונים עורכים אמנם מחקרי הערכה, אבל ברובם הגדול הם עוסקים בהערכת הפעילויות שלהם עצמם. הם מתמקדים בעיקר בהערכת האפקטיביות של תוכניות ומיזמים שונים, וכמעט לא בוחנים את השפעתם על מעגלים רחבים יותר בחברה הישראלית. מחקרים רבים שהארגונים יוזמים מוגבלים בהיקפם ובאיכותם. רובם מאמצים את הגישה האיכותנית ללא ידע מקצועי או שליטה טובה בעקרונות שיטת מחקר זו וביישומיה. התוצאה היא התבססות על ראיונות שביעות רצון של עובדים ולקוחות, המדווחים על התרשמותם מפעילות הארגונים. יש חשיבות למחקרים אלה, אך תרומתם חלקית. כדי לקבל תמונה אמיתית, מבוססת מחקר, של תרומתם לחברה בישראל, יש להעלות את רמת המחקרים, ליזום מחקרים מקיפים יותר, המשלבים שיטות מחקר כמותיות ואיכותניות. אלה יעמידו

לרשותנו מידע חיוני על המאבקים שמנהלים ארגוני החברה האזרחית ועל השפעתם בזירות שבהן נקבעת מדיניות חברתית וציבורית.

נושאים אלה הם רק חלק ממגוון רחב של נושאים ושאלות הראויים למחקר ארוך טווח של התמורות בארגוני החברה האזרחית. לגיליון המיוחד הזה של כתב העת ביטחון סוציאלי נבחר קומץ מאמרים מתוך אלה שהוגשו לפרסום. עדיין היכול הכולל של המאמרים מצומצם למדי. רק מספר קטן של חוקרים במסגרות אקדמיות וחוף אקדמיות מפנה את משאבי הידע והניסיון שלו ללימוד מעמיק יותר של החברה האזרחית בישראל, במיוחד בעת שבה נשמעים קולות המבקשים להצר את צעדיה.

המאמר הראשון, עבודה באי נחת: אי יציבות תעסוקתית, עבודה חלקית וזמנית ושכר נמוך במגזר השלישי בישראל", הוא פרי עטם של חגי כץ והילה יוגב-קרן. המחברים בוחנים מספר פרמטרים נבחרים הנוגעים לתעסוקה במגזר השלישי בישראל במהלך העשור הקודם (2000-2009), שניתן היה לקבל נתונים עליהם: יציבות ורציפות תעסוקתית, עבודה חלקית וזמנית ושכר. ממצאי המחקר מלמדים שהתעסוקה במגזר השלישי מאופיינת בתחלופת עובדים גבוהה, במשרות חלקיות או עונתיות, בשכר נמוך ובפערי שכר גדולים בין עובדים שונים ובין גברים לנשים. נתוני התעסוקה והשכר ששימשו את המחקר נשמרו בעקביות במשך כל העשור. הם מעידים על כך שתמונת התעסוקה יציבה ואיננה תוצאת המשבר הכלכלי של שנת 2008. הממצאים מעלים שאלות באשר ליכולתו של המגזר השלישי למלא את תפקידיו כמעסיק וכספק שירותים חברתיים שונים, בפרט אלה המשלימים את שירותיה המידלדלים של מדינת הרווחה בישראל.

המאמר השני, רכש שירותים חברתיים בישראל כממגדר תנאי העסקה: המשא ומתן בין המדינה למעסיקים זוכי מכרזים, מאת אורלי בנימין, מציג ממצאי מחקר שביקש לפענח את האופי המגדרי של חוזים בין המדינה לבין ארגונים המספקים שירותים חברתיים. שתי שאלות עמדו במרכז המחקר: (1) כיצד מתעצבים במשא ומתן בין הפקידות המופקדת על איכות השירותים לבין הפקידות המופקדת על התקציב בשירותים החברתיים אפיונים ממגדרים של תנאי העסקה? (2) האם ארגוני החברה האזרחית המעסיקים עובדים בתנאי העסקה ממגדרים יכולים לקרוא תיגר על המגדור? ממצאי המחקר מלמדים שתפיסת המנהיגות המינהלית מוכוונת התקציב מייתרת מיומנות ייחודית לעיסוק ואת התגמול על מיומנות כזו בהפעלת שירותים. מהמחקר עלה גם כוחו הרב של המגדור שביכולתו למנוע מימון הכשרות מקצועיות ומימון עבודה מיומנת. המשמעויות של ממצאי המחקר מבחינת התיקון הנדרש בהפעלת השירותים החברתיים בישראל נידונות בהרחבה.

המאמר השלישי, היילכו שניים יחדיו בלתי אם נועדו? יחסי הממשלה והפילנתרופיה בישראל – תמונת מצב וחשיבה לעתיד, פרי עטם של הלל שמיד וחנה שאול בר-ניסים, מציג מסגרת מושגית וממצאי מחקר המתמקד ביחסי הגומלין בין הממשלה לפילנתרופיה

בישראל. המאמר מתאר ומנתח את התמורות שחלו ביחסים אלה בשני העשורים האחרונים ואת תוצריהם העיקריים, חלקם תוצאה ישירה של השולחן העגול הממשקי שבו משתתפים נציגי הממשלה, המגזר העסקי ומגזר הארגונים ללא כוונת רווח. ממצאי המחקר מתייחסים למספר תמות עיקריות: מדיניות הממשלה כלפי הפילנתרופיה ומאפייניה; תפקידי הפילנתרופיה על פי תפיסת הממשלה והפילנתרופים; חסמים וקשיים אישיים ומבניים ביחסי הממשלה והפילנתרופיה; הדינמיקה המאפיינת יחסים אלה והמעבר מדפוס של יריבות לדפוס של שיתוף פעולה. הממצאים מצביעים על תנועה דינמית, מדורגת ואיטית מהעמדות המנוכרות שאפיינו את מערכת היחסים לעמדות חיוביות ותומכות יותר. תנועה זו מביאה לשיתוף פעולה הדוק יותר בין הצדדים, המאפשר לפתח ולקדם חדשנות בשירותים החברתיים לטובת אזרחי המדינה.

המאמר הרביעי הוא של מיכל אלמוג-בר ומימי אייזנשטדט, "יש לך הרגשה שאתה נתקל בקיר ואז אין לך ברירה אלא להקים עמותה": קווים לדמותם של ארגוני שורשים בחברה האזרחית המספקים שירותי רווחה, מתאר ומנתח ארגונים הפועלים במסגרת החברה האזרחית, כשהדגש הוא על ארגונים הצומחים מלמטה, מתוך הקהילה. אלה הם ארגוני חברים עצמאיים, פורמליים, התנדבותיים הפועלים בעיקר ברמה המקומית. הם שונים מארגונים ללא כוונת רווח (אלכ"רים), שפעילותם ממומנת בחלקה או במלואה בידי המדינה, באמצעות חוזים קבלניים והסדרים משפטיים. אין הם מקבלים מימון ממשלתי והמדינה אינה מעורבת בפעילותם השוטפת. ארגונים אלה הפכו בשני העשורים האחרונים לספק מרכזי וחשוב של שירותים חברתיים לאוכלוסיות ילדים, קשישים, נשים ואנשים עם מוגבלויות.

המאמר החמישי מאת אסתר זיכלינסקי ומיכל מחט שמיר, האם יחסים חוזיים הם שותפות? המקרה של המקלטים לנשים מוכות, בוחן ומתאר את השינוי שחל ביחסים בין משרד הרווחה לבין ארגון מגזר שלישי (המקלטים לנשים מוכות), לאור המשבר שחל בעקבות המכרז השלישי להפרטת השירות בשנת 2011. המחברות מציגות שלוש תמות מרכזיות ביחסי המשרד והארגון המפעיל לאורך שלוש תקופות שונות: יחסים מרצון, יחסי קבלן שלא בהסכמה ויחסי קבלן בהסכמה. הדיון בתמות אלה מתמקד בנייתוח הגורמים המקדמים והבולמים את תהליך העברת האחריות לארגון המפעיל. המחברות מציגות המלצות לפרקטיקה של שותפויות.

במאמר השישי, תהליכי התפתחות ושינוי בתנועה הסביבתית בישראל: מאוריינטציה מדינתית לחברה אזרחית ושותפויות, בוחן המחבר איתי גרינשפן את התפתחות התנועה הסביבתית בישראל ואת השינויים שחלו בה בעשורים האחרונים. הוא מנתח את הקשר בין תהליכי שינוי בחברה האזרחית בישראל לבין ההתנהלות הארגונית שלה בתחום הסביבה. תהליכי השינוי שחלו בתנועה הסביבתית מתוארים דרך שלוש תקופות שונות שלה: התקופה הראשונה התאפיינה בפעילות של מספר קטן של ארגונים שפעלו

באוריינטציה מדינתית. התקופה השנייה התאפיינה בגידול נכבד במספר ארגוני הסביבה שאימצו אוריינטציה של חברה אזרחית. התקופה השלישית מתאפיינת באוריינטציה של שותפויות ובריתות בין מגזריות. מגמה זו מאפיינת גם את החברה האזרחית בישראל בעשור האחרון. המאמר מהווה תוספת חשובה לספרות המצומצמת אודות פעילותם והתפתחותם של ארגוני הסביבה וארגונים לשינוי סביבתי-חברתי בישראל.

המאמר השביעי של זיו קרני-אפרתי, אסטרטגיה של ארגוני אנדרדוג בעידן הניהול הציבורי החדש, מציג את האופן שבו מנגנוני מיון שהתפתחו בעקבות יישום מדיניות הניהול הציבורי החדש מנתבים, בשם מגמת ההתייעלות, את עיקר המשאבים לארגונים מבוססים המשרתים צרכני שירותי רווחה מסורתיים. בה בעת הם "מייבשים" ארגונים צעירים, המציעים שירותים לקהלי יעד לא מטופלים. המאמר בוחן איך מדיניות הניהול הציבורי החדש בישראל הופכת ארגונים מסוימים לארגוני אנדרדוג, כלומר פוגעת בסיכוייהם להצלחה, ואיך משתנות מטרותיהם ודרכי הפעולה שלהם. המאמר מציג ארגון אנדרדוג שעשה שימוש אסטרטגי בשיווק חברתי כאמצעי לשינוי עמדות כלפיו וכלפי קהל היעד שלו מצד קובעי המדיניות ושומרי הסף במערכת השלטונית.

במאמר השמיני, שיתוף פעולה בין ארגונים פלסטיניים וישראליים בחברה האזרחית, מציגות המחברות, עידית בליט-כהן ואמירה ג'בר, את חוויית השותפות של מנהלים פלסטיניים וישראליים, היוזמים יחד תוכניות ומיזמים משותפים. בהתבססן על ראיונות מובנים למחצה מציעות המחברות ארבע תמות לדיון בנושא השותפות בין הארגונים: הלגיטימציה החברתית לשיתוף פעולה בין הארגונים; האי-שוויון בין הארגונים הפלסטיניים לארגונים הישראליים; יחסי הכוח בשיתוף הפעולה; ההקשר החברתי-הפוליטי של הסכסוך הישראלי-פלסטיני. מסקנות המחקר מצביעות על חוויית שותפות מורכבת שאיתה נאלצים המנהלים להתמודד. נמצא שחוויית השותפות מקבלת ביטויים שונים, ובהם התנגדות, התעניינות ואדישות. בין הארגונים הפלסטיניים לישראליים יש אי-שוויון בולט בכל הקשור לתקציבי פעולה, להכשרת צוותי כוח אדם, לחופש התנועה ולחסמי שפה, המקשים על יצירת השותפויות.

אני מקווה שהקוראים המתעניינים בחברה האזרחית ייחשפו באמצעות המאמרים להיבטים שונים של חברה זו, שקיומה וחוסנה חיוניים למדינה ולרווחתה ולאיכות חייה של החברה בישראל. השינויים שעוברת החברה האזרחית בישראל והסכנות המרחפות על חלק מארגוניה מחייבים אותנו כחוקרים וכאנשי מעשה להמשיך ללמוד ולחקור בעקביות ובהתמדה את הסוגיות העיקריות והקריטיות שעמן מתמודדת החברה בישראל בכלל והחברה האזרחית בפרט.

זו ההזדמנות להודות למחברי המאמרים החולקים עמנו את הידע והניסיון הרב שצברו בלימוד ההיבטים השונים בחיי הארגונים האזרחיים לסוגיהם. תודה למערכת כתב העת ביטחון סוציאלי, שנתנה בי אמון והזמינה אותי לשמש עורך-אורח של גיליון מיוחד זה.

הלל שמיד

עורך-אורח

מקורות

גדרון, ב', בר, מ' וכץ, ח' (2003). המגזר השלישי בישראל: בין מדינת רווחה לחברה אזרחית. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

זידאן, א' וגאנס, א' (2000). תרומה והתנדבות בחברה הערבית-פלסטינית בישראל. באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון בנגב, המרכז הישראלי לחקר המגזר השלישי.

ישי, י' (2003). בין גיוס לפיוס: החברה האזרחית בישראל. ירושלים: כרמל.

פוקס, ע' וקרמינצ'ר, מ' (2013). הצעת החוק למיסוי ארגוני זכויות האדם נועדה להרתיע מפני הבעת דעות שאינן בקונצנזוס (חוות דעת). אוחזר מאתר המכון הישראלי לדמוקרטיה.

קרמינצ'ר, מ' וקרבס, ש' (2011). הכנסת נגד החברה האזרחית בישראל. אוחזר מאתר המכון הישראלי לדמוקרטיה.

Almog-Bar, M. & Schmid, H. (2014). Advocacy activities in nonprofit human service organizations: Implications for policy. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 37, 581-602.

Anheier, H. K. (2004). *Civil society: Measurement, evaluation, policy*. London: Earthscan.

Billis, D. & Glennerster, H. (1998). Human services and the voluntary sector: Towards a theory of comparative advantage. *Journal of Social Policy*, 27, 79-98.

- Chaves, M., Stephens, L., & Galaskiewicz, J. (2004). Does government funding suppress nonprofits' political activity? *American Sociological Review*, *69*, 292-316.
- Evers, A. & Laville, J. L. (2004). Defining the third sector in Europe. In A. Evers & J. L. Laville (Eds.), *The third sector in Europe* (pp.11-42). Cheltenham: Edward Elgar.
- Horton Smith, D. (2008). Accepting and understanding the dark side of the nonprofit sector: One key part of building a healthier civil society. Paper presented at the ARNOVA conference, Philadelphia, PA.
- Horton Smith, D. (2013). *Dark side of the voluntary sector*. Sheffield: Sheffield Hallam University-Centre for Voluntary Sector Research.
- Salamon, L. M. (2012). *The state of the nonprofit sector* (2ed.). Washington, D.C.: Brookings Institution Press.
- Schmid, H. (2013). Nonprofit human services: Between identity blurring and adaptation to changing environments. *Administration in Social Work*, *37*, 242-256.
- Verschuere, B. & De Corte, J. (2014). The impact of public resource dependence on the autonomy of nonprofit organizations in their strategic decision-making. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, *43*, 293-313.